УДК: 94»04/14»(5):093:913(3)

С. Козловський,
Львівський національний університет ім. І. Франка

ЯПОНІЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ АРАБСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ: ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТОПОНІМУ «АЛЬ - ВАКВАК» У ПОВІДОМЛЕННЯХ АРАБСЬКИХ АВТОРІВ XI–XIV СТ.

На основі письмових джерел – повідомлень арабських авторів XI-XIV ст., аналізується проблема ідентифікації топоніму «Аль-Ваквак», як арабської назви Японських островів. Висвітлюється джерельна база та історіографія проблеми. Детальне дослідження праць мусульманських авторів та повідомлень християнських мандрівників епохи Середньовіччя, дає підстави вважати, що під топонімом «Аль-Ваквак» слід розуміти землі сучасної Японії.

Ключові слова: *історія Японії, середньовічні джерела, арабські мандрівники, аль-Ваквак.*

Метою дослідження є аналіз проблеми ідентифікації топоніму «аль-Ваквак», як ймовірної арабської назви Японських островів, на основі письмових джерел – повідомлень арабських авторів XI – XIV ст. (ібн аль-Факіх, ібн Хордадбех, ібн Русте, аль Масуді та інших).

Відразу зауважимо, що історіографія питання не надто розлога і в основному представлена працями другої половини XIX – початку XX ст. Дана тематика не була предметом детальних джерелознавчих досліджень і постала в ході коментування опублікованих в середині XIX ст. записок арабських мандрівників доби Середньовіччя. Ключовою датою початку дискусії довкола топоніму «аль-Ваквак» слід вважати 1841 р., коли в Лондоні було опубліковано видання творів аль-Масуді, під загальною редакцією і коментарями Алоїза Спренгера [Masudi Ali-Abu'l-Hassan 1841, 358]. В цьому виданні була здійснена спроба ідентифікації ряду арабських назв на території сучасної Азії, як вже відомих – ас-Сін (Китай), Сіла (Корея), так і раніше неідентифікованих. Топонім (قاو قاولا [alwaqwaq]) коментатор співвідносив з територією сучасної Японії. Аналогічної гіпотези дотримувався й Барб'є Мейнард – коментатор наступного видання праці аль-Масуді, опублікованої в Парижі у 1861 р. [Maçoudi 1861, 346].

Абу-ль-Хасан Алі ібн аль-Хусейн аль-Масуді, араб за походженням, що зводив свій родовід до одного із сподвижників пророка, є одним з найбільш відомих арабських істориків і географів. Відомості про його життя дуже мізерні і ґрунтуються на окремих зауваженнях в його власних творах. З цих відомостей випливає, що він народився в Багдаді, багато подорожував, побував в Ірані, Індії, на Цейлоні, в Китаї. Помер аль-Масуді в м. Фустат в 345-346 Хіджри /956 р. [Микульский 1998] Для нас особливий інтерес пред-

ставляє та обставина, що аль-Масуді після відвідування Китаю залишив цікаві свідчення про країну Ваквак. Як письменник, аль-Масуді відрізнявся винятковою різнобічністю й широтою інтересів. У той же час у творах не географічних, він прагнув викласти матеріал в популярній і доступній для широкого кола читачів формі. Саме це є основною рисою найбільш відомого з творів аль-Масуді – «Мурудж аз-захаб ва маадін ал-джавахір» («Промивальні золота і розсипи дорогоцінних каменів»). Книга була написана в 336/947-948 р. і перероблена в 345 р. Хіджри /956-957 р. Власне, сама праця є витягом з написаної аль-Масуді об'ємної загальної історії «Ахбар аз-заман» («Повідомлення часу»), розпочатої в 332 р. Хіджри /943-944 р. (до нас дійшов лише один том), являє собою справжню історико-географічну енциклопедію. Аль-Масуді цікавиться однаковою мірою історією, географією, зоологією і ботанікою, що знайшло відображення в його книзі. Він використав найрізноманітніші відомості: розповіді купців і моряків, окремі географічні та історичні твори та власні враження. Уривки про країну Ваквак у цього автора містяться у контексті свідчень про країну Зендж на східноафриканському узбережжі Індійського океану, власне саме ці відомості і стали причиною численних історіографічних дискусій довкола топоніму «аль-Ваквак». «*Крайня точка плавань цих моряків в Море зенджів - острів Канбалу, як ми повідомили, і країни Софала і ал-Ваквак з околиць землі зинджів і [розташовані] в нижній частині їх протоки». «...Зендж, крім інших ал-ахабіш, перетнули протоку, що відокремлюється від верхньої течії Нілу і впадає в Море зинджей. Зіндж розселилися в цій області і місця проживання їх межують зі Софалою; це окраїна країни зенджів, в неї направляються кораблі жителів Омана і Сірафа, і вона - межа плавань їх на узбережжі Моря зенджів. Подібно до того як окраїни моря ас-Сіна примикають до країни ас-Сіла, про яку вже раніше повідомлялося в попередніх частинах цієї книги, так само [примикають] і околиці моря зенджів, і країни Софали, і околиці країни Ваквак. Це країни, рясні золотом, рясні чудесами, родючі і жаркі. Зендж зробили їх центром держави; посадили вони над собою царя, якого назвали Вакл, а це назва для інших їх царів у всі часи, як ми раніше повідомили. Вакл - а він править іншими царями зенджів - виступає в похід на чолі трьохсот тисяч вершників. Худоба їх - корови та бики, немає в їхній землі ні коней, ні мулів, ні верблюдів, і вони їх не знають. Подібно до цього ж не знають ні снігу, ні граду ні вони, ні інші ал-ахабіш. Серед них є племена з гострими зубами, що поїдають один одного. Місця проживання зенджів розташовані від берегів протоки, що відділяється від Верхнього Нілу, до країн Софала і Ваквак; протяжність місць їх проживання і безперервних посівів бавовни в довжину і ширину становить близько семисот фарсах по суші - по долинах, горах і пісках»* [Масуди 1960, 226]. Зауважимо, що автор дотримувався своєрідної точки зору на географічне розташування цієї країни і фактично помістив аль-Ваквак на території поблизу східної Африки, пізніше дослідники почали вважати о. Мадагаскар ймовірною територією аль-Ваквакy.

Дещо пізніше, польський вчений Й. Лелевель, котрий коментував видання Ідрісі зауважив, що уміщений в ньому опис узбережжя Східної Азії та прилеглих островів є доволі дискусійним. Так, за Ідрісі, східне узбережжя Африки, південніше Аденської затоки тягнеться від мису Гардафуй на схід до широти Японських островів. Земля кафрів (ард ал-Кафар) розташована у Ідрісі безпосередньо на південь від Аденської затоки, Момбаса – біля входу в Перську затоку, узбережжя Софали – південніше о. Цейлон (суч. Шрі-Ланка), о. Мадагаскар під назвою Камара входить в Зондський архіпелаг, а далека кра-

їна Ваквак (ард ал-Ваквак) знаходиться поблизу сучасних Японських островів [Lelewel 1852, 99].

Нову гіпотезу у трактуванні терміну «аль-Ваквак» запропонував французький історик та географ Л. М. Деві, котрий у 1883 р. опублікував працю «Земля Занг» (фр. «Le Pays des Zendjs»). Аналізуючи топонім «Занг, держава Зангів» (Zangistan) вчений прийшов до висновку, що під ним слід розуміти територію сучасного Занзібару (Zanzibar), як місцевості, що охоплює все східне узбережжя Африки, відоме тогочасним мусульманським мандрівникам [Devic 1904, 507]. Л.М. Деві зауважив, що у просторовій уяві тогочасних мандрівників територія східної Африки мала зовсім інші обриси аніж сучасні – узбережжя Індійського океану уявлялося протяжним у східному напрямку, а топонім «аль-Ваквак» вчений відносив до території сучасної південно-східної Азії, пов'язуючи його передусім з о. Ява.

Введення у наукову дискусію праці «Книга країн» («Китаб аль-Булдан») авторства Ібн аль-Факіха, дещо прояснило ситуацію, оскільки цей мандрівник X ст., підкреслив, що слід розрізняти два аль-Вакваки: китайський (Ваквак ас-Сіну) і африканський (Ваквак Ємену). Абу Бакр Ахмед ібн Мухаммед ібн Ісхак аль-Хамадані, більш відомий як ібн аль-Факіх, – арабський автор, котрий творив ймовірно, близько 290 року Хіджри /902-903 рр. (європейського датування). До нашого часу не дійшло ніяких біографічних відомостей про нього, а час життя і діяльності ібн аль-Факіха встановлено лише приблизно, за тими даними, які можна почерпнути з його твору. Цей твір – великий географічний звід, під назвою «Кітаб аль-Булдан» («Книга країн»), або «Кітаб Ахбар аль-Булдан» («Книга розповідей про країни»), – дійшов до нас у неповному вигляді. Написаний, ймовірно, близько 289-290 рр. Хіджри /902-903 рр., він був оброблений і скорочений пізнішим автором – Алією ібн Джафаром аш-Шайзарі близько 413 р. Хіджри /1022 р. У цій редакції воно і було видано М. де Гуе в серії «Bibliotheca geographorum arabicorum», склавши п'ятий том зазначеного видання. «Кітаб ал-Булдан» («Книга країн») уміщує два уривки, в котрих йде мова про країну аль-Ваквак: «*...сказав Абдаллах ібн Амр ібн ал-Ас ібн Ваіл ас-Сахме: «Картина світу ділиться на п'ять частин, подібно голові птиці, двом крилам, грудей і хвоста. Голова світу - ас-Сін і народ позаду ас-Сіна, який називають Ваквак, а за Вакваком - народи, які може перерахувати лише Аллах. Праве крило - це ал-Хінд і море позаду ал-Гінді, за яким немає живих істот. Ліве крило - це хазари і два народи позаду хазар. Одні з них називаються Маншак і Машак, а за Машак і Маншак - Йаджуджж і Маджуджж, - народи, які знає тільки Аллах. Груди світу - Мекка, Хіджаз, Сирія, Ірак і Єгипет. Хвіст - від Зат ал-Хумам до Магріба. І найгірше, що є в птаху, це хвіст»*[Ибн аль-Факих 1960, 69]. Наступний уривок уточнює, розташування аль-Вакваку: *«Сказав [Ібн ал-Факіх]. Морів всього чотири. [Перше-] Велике море. Немає в світі моря більшого, ніж воно. Воно починається від Магріба, проходить до ал-Кулзума і досягає Ваквака ас-Сіна. Ваквак ас-Сіна не те ж, що Ваквак Ємену. З Ваквака Ємену вивозять погане золото. А це море простягається від ал-Кулзума паралельно Ваді аль-Кура, так що досягає Бербери і проходить до Дайбуля і Мультан, поки не досягне гір Санаф і ас-Сіна»* [Ибн аль-Факих 1960, 71]. Уривки ці малоінформативні, проте, це одні з найраніших писемних відомостей про Японію у арабських нарративних джерелах.

Схожу картину світу подає й автор твору «Завоювання Єгипту, аль-Магріба і аль-Андалусії» – Абд ар-Рахман ібн Абдаллах ібн Абд аль-Хакам аль-Кураші (народився

близько 187/802-03 р. і помер у 257/871 рр.): – «…*Він сказав: Світ створений пятичастинним як птах з головою, грудьми, двома крилами і хвостом. Голова її - Мекка, Медіна і Ємен; груди - Сирія і Єгипет; праве крило - Ірак, а за Іраком народ, званий ал-вак, а за ним - народ, який називають ваквак, а за ними - народи, яких не знає ніхто, крім Аллаха преславного і превеликого; ліве крило - це Сінд, а за Сіндом - Хінд, а за хінді - народ, званий насік, а за ними - народ, який називають мансак, а за цим - народи, яких ніхто не знає, крім Аллаха превеликого і преславного; а хвіст - від Зат ал-Хумам до заходу сонця, а те, що [становить] хвіст птаха, - погане…»* [Ибн Абд аль-Хакам 1985, 18].

У другій половині IX століття мусульманський історик і географ Ібн Хордадбех зафіксував у своїх записах доволі цікаву інформацію: "*на схід від ас-Сіна знаходиться країна аль-Ваквак, де [так] багато золота, що жителі цієї [країни] роблять із золота ланцюги для своїх собак і нашийники для своїх мавп. Вони доставляють для продажу сорочки, шиті золотом. У аль-Вакваку [зростає] ебенове дерево хорошої якості"* [Ибн Хордадбех 1986, 81]. Пізніше, історії про країну аль-Ваквак переросли в легенду про Сіпангу – «країну золота». Власне, «легенда про золото Ваквак» (Японії), почала формуватися наприкінці VIII ст. у середовищі китайського та корейського купецтва. Пізніше, зі зростанням ролі купців мусульманського та монгольського походження, вона трансформується у легенду про «золото країни Сіпанг» та стає причиною військово-морських експедицій монгольських правителів на острови Японського архіпелагу. Під впливом «Книги про різноманіття світу» ймовірного авторства венеційця Марко Поло, ментальний образ Японії, як «країни золота і перлів» поширюється спочатку серед купецьких, а пізніше й знатних верств населення Середньовічної Європи, що в свою чергу стає одним з факторів Великих географічних відкриттів. Міф про «золото країни Сіпанг» виявився доволі стійким – принаймі, до середини XIX ст. коли деякі японські порти були примусові відкриті для зовнішньої торгівлі.

Не менш цікаві відомості уміщені у написаному на перській мові «Худуд аль-алам» (араб. حدود العالم من المشرق الى المغرب) – географічному трактаті 982 року невідомого персомовного автора. Повна назва твору: «Худуд ал-Алам мін аль-Машрік іла-л-Магріб» – «Книга про межі світу від Сходу до Заходу». Зауважимо, що твір вважається найранішим зразком географічного трактату перською мовою. «Худуд аль-Алам» було написано в 372 році за мусульманським календарем (тобто 982/983 рр.). Невідомий автор подає ряд цікавих даних про розташування країни аль-Ваквак: *«Слово про природу морів і заток. Перше – Зелене море, яке я вже згадував під назвою Східний океан. Його протяжність, як відомо, від крайніх меж заселення на півдні, аж до екватора, острови Ваквак, міст Ваквака, країни Чіністан і кордони міст тогузгузів і хирхизів; відомих заток на цьому морі немає»* [Книга о пределах мира от Востока к Западу 1973, 38]. Принагідно зауважимо, що під Зеленим морем дослідники схильні вважати Індійський океан, а країна Чіністан – очевидно, сучасний Китай. Інший уривок, котрий стосується аль-Вакваку, згадується в контексті географії Китаю: «…*Слово про особливості країни Чіністан. Чіністан – це така країна, на схід від якої – море, Східний океан, на південь – околиці Ваквака, гора Сарандіб і Велике море, на захід від неї – Індія і Тибет, а на північ – межі Тибету, тогузгузи і хирхизи. Ця область рясніє благами і проточними водами, в ній багато золотих рудників»* [Книга о пределах мира от Востока к Западу 1973, 40]. Варто підкреслити, що й у цьому уривку автор підкреслює наявність в цій частині світу великої кількості

золота – очевидно, невідомий автор твору, також перебував під впливом легенди про золото країни Вакваку/Сіпангу.

На початку XX ст., наукова дискусія стосовно терміну «аль-Ваквак» лише поглибилась. Так, французький вчений Ферран В. у своїх дослідженнях вказує на два Вакваки в східній Африці: один знаходився в північній частині Мозамбіку, іншим він вважав о. Мадагаскар [Ferrand 1904, 10]. Датський арабіст Ян де Гуе (J. de Goeje), що присвятив цьому питанню спеціальну статтю, співставляв Ваквак з Японією [Goeje 1870, 11]. Російський дослідник І. Крачковський, вважав його «легендарною країною і народом на Далекому Сході», а інтерпретацію аль-Вакваку з Японією неправильною [Крачковский 1938, 59; 1955, 155]. Очевидно, локалізувати такий спірний пункт, як аль-Ваквак, завдання досить важке. Але тим не менше на основі зіставлення різних арабських джерел та історіографічної літератури про аль-Ваквак можна прийти до висновку, що він дійсно існував. Необхідно відзначити, що для середньовічних арабів карта світу представлялася приблизно так: південно-східна частина Африки вигинається у бік Сходу, Індійський океан утворює внутрішнє море і світовий океан, що омиває береги Індії і Китаю з півночі, а Африки – з півдня. Такою ж була і карта аль-Ідрісі. Тому для арабів тих часів і о. Мадагаскар і Японія, могли представлятися Вакваком (згадаємо також змішання назв аз-Забадж і аль-Джаба, які ототожнювали то з Явою, то з країною зенджів в Африці).

Зважаючи на все вищесказане, варто зауважити, що внесок арабів в картографію взагалі, та конкретно картографію східної Азії, хоч і виявився не надто значним, проте, вніс свою важливу частку у створення загальної картини світу. Їх географічні пізнання не обмежувалися тільки країнами ісламу. Арабські мандрівники добре знали сухопутну дорогу до витоків Янцзи і до східного узбережжя Азії, до широти, на якій знаходиться Корея. Звичайно, їх відомості про Японію залишалися невизначеними: японський архіпелаг з'явився на арабських картах тільки в XI ст., причиною цьому, слугувало, те що араби не досягали берегів Японії морським шляхом. Їх уявлення про Японію формувалися на розповідях мандрівників та купців, почутих у Центральній Азії – регіоні, який вони добре знали. Проте, на нашу думку інформація уміщена у ряді повідомлень арабських мандрівників доби Середньовіччя, все ж дає підстави ідентифікувати топонім «аль-Ваквак» з територією сучасних Японських островів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ибн аль-Факих аль-Хамадани*. Известия о странах / Ибн аль-Факих аль-Хамадани // Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII-X вв. – М.-Л. : АН СССР, 1960. – С. 69-86;

2. *Ибн Абд аль-Хакам*. Завоевание Египта, Ал-Магриба и Ал-Андалуса / Ибн Абд аль-Хакам. – М. : Изд-во «Наука», Глав. ред. восточной лит-ры, 1985. – 439 с.;

3. *Ибн Хордадбех.* Книга путей и стран / Ибн Хордадбех. – М. : Наука, 1986. – С. 78-90;

4. Книга о пределах мира от Востока к Западу // Материалы по истории киргизов и Киргизии. – М. : Наука, 1973. – С. 38-45;

5. *Крачковский И.* Арабистика и история народов СССР / И.Ю. Крачковский // Вестник АН СССР. – М.,1938. – № 5. – С. 52-61;

6. *Крачковский И.* О подготовке свода арабских источников для истории Восточной Европы, Кавказа и Средней Азии / И.Ю. Крачковский. – Избранные сочинения, Т. 1., М.-Л., 1955, С. 151-156;

7. Масуди. Золотые россыпи / аль-Масуди // Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Арабские источники VII-X вв. – М.-Л. : АН СССР, 1960. – Т. 1. – С. 225-243;

8. *Микульский Д.* Арабский Геродот / Д.В. Микульский. Отв. редактор Л. Ю. Сергиенко. –М.: Алетейа, 1998. – 229 с.;

9. *Devic M.* Le pays des Zendjs / Marcel Devic. – Paris : Librarie Hachette et Co, 1883. – 280 p.;

10. *Ferrand G.* Madagascar et les iles Uaq-Uaq / G. Ferrand. – JA, 1904. – X serie. – pp. 488-509;

11. *Goeje de J.* Bibliotheca geographorum arabicorum / Michael Jan de Goeje. – Leiden : Lugduni Batavorum, E. J. Brill, 1870. – 383 p.;

12. *Lelewel J.* Géographie du moyen âge / Joachim Lelewel. – Bruxelles : Ve et J. Pilliet, 1852. – 186 p.;

13. Masudi Ali-Abu'l-Hassan. Meadows of gold and mines of gems / Masudi Ali-Abu'l-Hassan. Eng. trsl. by Aloys Sprenger. – London : Printed for the Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1841. – 464 p.;

14. Maçoudi. Les prairies d'or / Maçoudi. Tr. by Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. – Paris : Impr. Impériale,1861. Vol 1. – 408 p.

С. Козловский,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЯПОНИЯ В СРЕДНЕВЕКОВЫХ АРАБСКИХ ИСТОЧНИКАХ: К ИДЕНТИФИКАЦИИ ТОПОНИМА «АЛЬ - ВАКВАК» В СООБЩЕНИЯХ АРАБСКИХ АВТОРОВ XI-XIV ст.

На основании письменных источников – сообщений арабских авторов XI-XIV вв., анализируется проблема идентификации топонима «Аль-Ваквак», как арабского названия Японских островов. Освещаются источники и историография проблемы. Детальное исследование трудов мусульманских авторов и сообщений христианских путешественников эпохи Средневековья, дают основания считать, что под топонимом «Аль-Ваквак» следует понимать земли современной Японии.

Ключевые слова: *история Японии, средневековые источники, арабские путешественники, аль-Ваквак.*

S. Kozlovsky,
Ivan Franko National University of Lviv

JAPAN IN MEDIEVAL ARABIC SOURCES: THE IDENTIFICATION TOPONYM "AL-VAKVAK" IN MESSAGES OF ARAB AUTHORS XI-XIV CENTURIES

Based on written sources - to the Arab authors XI-XIV centuries., analyzes the problem of identification of the place name "Al-Vakvak," as the Arabic name of Japan. Highlights the sources and historiography of the problem. A detailed study of the works of Muslim writers and Christian travelers message of the Middle Ages, gives reason to believe that a place name "Al-Vakvak" shall mean the land of modern Japan.

Keywords: *history of Japan, the medieval sources, the Arab travelers, al-Vakvak.*

УДК 94(477)"1917/1994"

Т. Комарницька, к. ф. н.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНА У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ЯПОНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Статтю присвячено аналізу наукових поглядів україністів Кадзуо Накай та Хіроакі Куромія на сучасне становище України та перспективи її розвитку. Звернено увагу на особливі підходи науковців до української історії.

Ключові слова*: українсько-російські відносини, українська мова, суржик, ідентичність, перебудова, голодомор, націоналізм.*

Розвиток українсько-японських відносин підсилює інтерес як українських, так і японських науковців до вивчення національної специфіки обох країн, кожна з яких видається для протилежної сторони далекою та екзотичною. І, якщо в українській науці Японія стає об'єктом досліджень доволі часто (згадаймо, наприклад, праці І. Світа, С. Капранова, В. Рубеля), то інтерес японських науковців до України лише пробуджується.

На жаль, у японській науці не бракує «білих плям» та стереотипів стосовно України. Приміром, навіть у Великому японському тлумачному словнику スーパー大辞林 у статті за назвою 「ウクライナ」 зазначено: 「別名、小ロシア」 *Інша назва України – Малоросія* [スーパー大辞林] (тут і далі переклад – наш).

Тож мета цієї стислої праці полягає у з'ясуванні погляду японських фахівців на проблеми України, їх виникнення і перспективи розв'язання. Відповідно, завдання перед собою ми поставили такі: 1) висвітлити загальну концепцію японських науковців щодо України через ознайомлення зі змістом їхніх досліджень; 2) порівняти підходи японських дослідників з науковими концепціями інших фахівців у галузі україністики; 3) виявити специфіку наукових поглядів японських дослідників.